

3. Чумаченко В.К. "История Кубанского казачьего войска" Ф.А. Щербины: от замысла к вопрошению. Книговедческий аспект // Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции "Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность" (Розсип, г. Краснодар, 25-26 февраля 2004 г.). – Краснодар, 2004.
4. Петлюра С.В. Причинок до історії переселення турецьких запорожців на Кубань // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1905. – Т. LXV. – Кн. 3.
5. Петлюра С.В. Секретні циркуляри уряду на Кубані // Україна. – 1907. – Кн. VI.
6. Петлюра С.В. 3 переписки Хведора Квітки Антоном Головатим // Україна. – 1907. – Кн. VII–VIII.
7. Петлюра С.В. Історія Кубанщини // Літературно-науковий вісник. – 1903. – Кн. X.
8. Щербина Ф.А. Темы для изучения Кубанской области // Известия ОЛИКО. – Екатеринодар. – 1912. – Вып. 5.
9. Щербина Ф.А. Программа (вопросник) о необходимости сбора сведений для написания истории Кубанского казачьего войска // Кубанские областные ведомости. – 1904. – 16, 17, 20, 23 марта.
10. Городецкий Б.М. Новый труд по истории Кубанского края // Известия ОЛИКО. – Екатеринодар. – 1912. – Вып. 5.
11. РДВІА. – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 183.
12. Цветков В.А. Федор Щербина: хроника биографии и библиография. – Ст. Каневская, 1999.
13. Якаев С.Н. Федор Андреевич Щербина. Вехи жизни и творчества / К 155-летию со дня рождения. – Ч. 1. – Краснодар, 2004.
14. Мирошниченко О.В. Хранить – вечно! // Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции "Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербины и современность" (Розсип, г. Краснодар, 25-26 февраля 2004 г.). – Краснодар, 2004.

Summary

In article the author is revealing the historiographical and archeographical contribution made by F. A. Scherbina in the field of a history of Kuban Cossacks and Kuban region. The special attention is paid to the difficult fate of historical sources, assembled by him

В. П. Ганзуленко

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМА ІСТОРІОГРАФІЇ

Поступове відродження духовності українського народу відзначилося і зацікавленням історією діяльності різних релігійних конфесій, що існують на Україні, серед яких окреме місце займає римо-католицизм.

Під впливом змін у політичному житті України проблема діяльності Римо-католицької Церкви набула актуальності та нового звучання, особливо в південному регіоні. Саме на півдні України в XIX – на початку ХХ ст. діяльність католицької громади набула яскраво вираженого регіонального характеру, перш за все завдяки національним меншинам, які мешкали тут численними компактними групами і відзначалися досить великою релігійністю та згуртованістю.

Вивчення наукової літератури з проблеми діяльності РКЦ на півдні України свідчить про відсутність спеціальних робіт не лише з питання історіографічного аналізу функціонування римо-католицьких громад, але й з історії католицизму в південному регіоні в цілому. Проте коло досліджень як вітчизняних так і зарубіжних науковців з історії церкви в цілому є значним. Саме тому основним завданням статті є історіографічне дослідження функціонування РКЦ на півдні України.

Вітчизняну історіографію з проблеми умовно можна розбити на групи за хронологічним принципом:

- дореволюційна історіографія (дослідження католицької церкви під зверхністю Російської імперії);
- радянська історіографія;
- дослідження сучасності.

Першими дослідниками РКЦ в XIX – на початку ХХ ст. були самі священники. Становище Католицької церкви в Росії докладно розглядали Тираспольські єпископи Й. Кесслер і А. Церр [1; 2]. Йосиф Кесслер одним з перших спростував твердження про суто польський характер Католицької церкви в Російській імперії, він докладно розглянув джерела й причини національних протиріч у Тираспольській дієцезії й зробив висновок про провідну роль держави в проведенні політики русифікації й насадження православ'я. Однак, незважаючи на достатню кількість фактичного

матеріалу, дані роботи не можна назвати повністю об'єктивними, оскільки в них зустрічаються підміна фактів емоційними судженнями, перебільшення гонінь і нещасть, що обрушилися на Католицьку церкву в Російській імперії, а також питання соціальної діяльності РКЦ на землях Південної України в його працях майже не висвітлені.

Тема релігійного життя католиків одержала багатопланове висвітлення в працях професора імператорського Варшавського університету Д. Цветаєва [3], який ставився до католиків як до невід'ємного наслідку міждержавного спілкування й розглядав їх у контексті закономірного впливу й дифузії культур у багатонаціональній державі. Проте, такі автори як Д. Толстой, М. Морошкін вважали католицьку місію тільки проявом експансії. Д. Толстой займався вивченням католицизму з метою ведення більш успішної боротьби проти посилення впливу католицизму в Російській імперії й доказу несправедливості докорів на адресу царського уряду в обмеженні католиків [4]. У працях М. Морошкіна [5] зовсім відсутні ті важливі політичні фактори, які впливали на заходи держави стосовно Католицької церкви й визначали розвиток їх взаємозв'язків.

У цілому історія католиків у дореволюційній історіографії була політизованою й традиційно розглядалася дослідниками з погляду завзятого протистояння іноземних сповідань царському уряду. Відсутність релігійної терпимості й негативне ставлення до католицизму привело до появи в історіографії ряду помилкових положень: про польський характер Католицької церкви, про сприйняття католицької місії в Російській імперії тільки як експансії, про провину єзуїтів у гоніннях на Католицьку церкву тощо. Ці праці носять яскраво виражений апологетичний характер і лобіюють інтереси католицизму або православ'я.

Релігіознавчі розвідки радянських авторів вивчали питання релігійного життя, спираючись на пануючу атеїстичну доктрину, що виходила з антицерковної політики держави. Проте, треба відмітити внесок у дослідження католицизму та його історії таких авторів як М. Шейнман, Б. Рамм та І. Григулевич [6; 7; 8]. Незважаючи на політизованість робіт, у них були ґрунтовно проаналізовані питання розвитку католицизму в Російській імперії й взаємин Папського престолу із царським урядом. Питання, пов'язані із становищем РКЦ в Україні, висвітлювалися у цих публікаціях найменше.

Набула популярності та стала відкритою для широкого загалу проблема діяльності РКЦ і в сучасній українській історіографії. Їй присвячена значна кількість дослідницьких робіт, як публіцистичних статей, так і наукових монографій. Вітчизняними дослідниками ретельно вивчалось становлення та поширення римо-католицизму в Україні і, в першу чергу, в західному її регіоні, досліджувалися особливості взаємодії Римо-католицької церкви та урядових структур Австро-Угорської та Російської імперій, а також радянської влади. Так, вагоме місце проблемі взаємин РКЦ та держави відводять у своїх дослідженнях вітчизняні історики А. Ковальчук, Н. Рубльова, Л. Гентош, П. Яроцький та інші [9; 10; 11; 12; 13].

Останнім часом у дослідженнях проблеми діяльності РКЦ намітилася тенденція до вивчення особливостей формування етноконфесійних діаспор (німецької, польської, чеської, литовської та ін.) в історії церкви. Так, українські науковці Т. Єфименко, І. Лісевич, Г. Стронський та інші, досліджуючи історію польської нацменшини в Україні, торкаються у своїх працях і релігійного чинника, звертаючи свою увагу на життєдіяльність польської католицької громади [11; 14; 15; 16].

Проблема релігійного життя німців-католиків побіжно розглядається в дослідженнях з історії німецької спільноти в Україні таких вітчизняних авторів як А. Безносів, В. Євнух, Б. Чирко, К. Лях, В. Ченцов та інших [17; 18; 19; 20].

Певна група вітчизняних дослідників спеціалізується на вивченні історії окремих парафій РКЦ. Результати їхньої праці з'являються у вигляді статей, опублікованих на шпальтах «Парафіяльної газети», яка видається у Києві Римо-католицькою церквою, та інших видань. Ці розвідки досить часто містять цінну інформацію, спогади віруючих тощо, хоча здебільшого виконані не на професійному рівні та мають багато помилок.

У зарубіжній історіографії більшість досліджень з даної проблеми належить польським науковцям. Висвітлення становища Римо-католицької церкви в СРСР, у тому числі в Україні, розпочалося у Польщі ще у 1920-х рр. Переважно, ці розвідки велись представниками римо-католицького кліру, серед яких слід назвати праці ксьондзів Я. Василевського, Ю. Крушинського, А. Около-Кулака та інших, які виступали на захист гнаної в СРСР РКЦ. Найбільшої уваги, на наш погляд, заслуговує узагальнююча праця А. Около-Кулака, яка, не зважаючи на досить значні недоліки, містить аналіз становища РКЦ в умовах радянської держави, у тому числі цікаві дані про Україну [21].

Закордонні роботи із цієї проблематики у міжвоєнний період представлені також авторами із Ватикану. До низки таких праць належать публікації єпископа М. д'Ербіньї, який у середині 1920-х рр. тричі відвідав Радянський Союз і мав змогу ознайомитися із становищем РКЦ на українських землях [22].

З другої половини ХХ ст. для зарубіжної історіографії (як і для української) став характерним пріоритет вивчення формування етноконфесійних діаспор в історії Католицької церкви.

Німецька історіографія віддає перевагу етнорелігійним сюжетам розвитку німецьких колоній на території Російської імперії, ставить питання про співвідношення національного й конфесійного

факторів у житті колоністів [1; 23]. У цілому одним із недоліків німецької історіографії виявилось те, що для більшості авторів залишилися недоступними українські джерела, що висвітлюють багатогранні сторони діяльності РКЦ та її взаємини з державою.

Сучасні польські автори, у тому числі церковні, останнім часом досліджують загальну релігійну ситуацію у міжвоєнному СРСР, у першу чергу становище Римо-католицької церкви. Загальносоюзна тематика в деяких публікаціях ілюструється окремими прикладами з історії взаємин РКЦ та влади в УСРР. У сучасну польську історіографію з історії католиків істотний внесок зробили досить докладні роботи професорів Люблінського католицького університету (Республіка Польща) священика Б. Кумора [24] та ксьондза Р. Дзвонковського, якому належить цінна історіографічна розвідка про стан наукової розробки історії РКЦ у Радянському Союзі 1917–1990-ті рр. [25]. Праці Р. Дзвонковського вигідно вирізняються з-поміж публікацій інших зарубіжних науковців завдяки використанню у них архівних матеріалів не тільки Польщі (державних і церковних), Ватикану, Франції, але й колишніх республік СРСР, у тому числі й України. Однак роботи названого автора теж не позбавлені певних недоліків. Зокрема, вони містять надто стислий виклад історії католицької людності не польської національності, насамперед німців, котрі належали до Тираспольської дієцезії.

Головним недоліком зарубіжних праць, що стосуються проблеми діяльності РКЦ на території України, є використання їх авторами обмеженого кола джерел, а то й цілковита відсутність матеріалів із архівів колишнього СРСР та однобічний підхід до висвітлення проблем.

Із сучасних російських дослідників, які займаються проблемами історії РКЦ міжвоєнного періоду, більшість віддають перевагу взаєминам «Москва – Ватикан», лише незначною мірою торкаючись питань, пов'язаних з Україною.

Грунтовністю і залученням документів із архівів Ватикану і зовнішньополітичного відомства РФ відзначаються праці Ю. Карлова, зокрема його стаття «Радянська дипломатія та Ватикан в 1917–1924 рр.» [26], роботи московських дослідників В. Задворного та О. Юдіна, які зробили істотний внесок у переосмислення ролі Католицької церкви в Росії [27].

Окремої уваги заслуговують роботи російської дослідниці О. Ліценбергер [28], яка робить детальний аналіз історії та правового становища Римо-католицької церкви в Росії, дещо торкаючись питань, пов'язаних із становищем РКЦ на територіях Південної України.

Таким чином, аналіз стану наукової розробки характеристики діяльності Римо-католицької Церкви на півдні України на початку ХХ ст. дозволяє віднести її до майже неопрацьованих проблем української історичної науки, дослідження якої дозволить істотно поглибити наші уявлення про історію та особливості релігійно-церковного життя України.

Джерела та література

1. Kessler J. A. Geschichte der Diözese Tiraspol. – Dickinson. N. Dakota, 1930; Kessler J. A. Reiseerlebnisse. – Dickinson. N. Dakota, 1930.
2. Zerr A. Einwanderungsgeschichte der Familie Zerr in Russland. Kommissionsverlag des Klemensvereins. – Odessa, 1914.
3. Цветаев Д.В. К истории изучения вопроса об иностранцах в России. – Варшава, 1891; *Його ж.* Положение иноверия в России: историческое обозрение. – Варшава, 1904.
4. Толстой Д.А. Римский католицизм в России. Историческое исследование. – Т. 1–2. – СПб., 1876–1877.
5. Морозкин М., свящ. Иезуиты в России с царствования Екатерины II и до нашего времени. – Ч. 1–2. – СПб., 1867–1870.
6. Григулевич И.Р. Папство: Век XX. – М., 1978.
7. Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV веках. – М., 1959.
8. Шейнман М.М. Ватикан во второй мировой войне. – М., 1951; *Його ж.* Краткие очерки истории папства. – М., 1952; *Його ж.* Современный Ватикан. – М., 1955; *Його ж.* Ватикан и католицизм в конце XIX – начале XX в. – М., 1958; *Його ж.* Папство. – М., 1959; *Його ж.* От Пия IX до Иоанна XXIII: Ватикан за 100 лет. – М., 1966.
9. Гентош Л. Католицька церква та становлення української державності (1917–1923 рр.) // Другий Міжнародний конгрес українців: Доповіді і повідомлення. Історія. – Ч. 2. – Львів, 1994.
10. Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т. 4: Католицизм / За ред. П. Яроцького. – К., 2001.
11. Ковальчук А. Територіальна динаміка римсько-католицької церкви в Україні // Історія релігій в Україні: Матеріали IX міжнародної конференції 11–13 травня 1999 р. – Т. 1. – Львів, 1999.
12. Рублева Н.С. Особенности существования немецкой католической общности в УССР (1920–1930-е гг.) // Немцы России и СССР: 1901–1941: Материалы международной научной конференции. – М., 2000.
13. Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.: Доба Української Центральної Ради: Навч. посібник. – К., 1997; *Його ж.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.: Доба Гетьманату Павла Скоропадського: Навч. посібник. – К., 1997.
14. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст. – К., 1994.
15. Лісевич І.Т. Духовно спрагли: Духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр. – К., 1997.
16. Стронський Г. Приречена на мовчання: РКЦ на Україні в 20–30-ті рр. // Людина і світ. – 1994. – № 3–4.

17. Безносов А.И. Религиозная жизнь немецкого населения юга Украины и политика Советской власти (1920–1928 гг.) // Немцы России и СССР: 1901–1941: Материалы международной научной конференции. – М., 2000.
18. Свнух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні. 1920–1990. – К., 1994.
19. Лях К.С. Етно-конфесійний склад німецьких колоністів Півдня України // Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность / Материалы международной научной конференции. – Донецк, 2003.
20. Ченцов В.В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920–1930 гг. – М., 1998.
21. Okolo-Kulak A., ks., dr. Kosciol w Rosji dawniej, obecnie i w przyszlosci. – Krakow, 1928.
22. d'Herbigny M. L'aspect religieux de Moscou en octobre 1925. – Rome, 1926; Його ж. Le «front antireligieux» en Russie, avril-novembre 1929. – Paris, 1930.
23. Eisfeld A. Die Russlandsdeutschen. – Muenchen, 1999. – Band 2.
24. Kumor B., ks. Kościół i katolicy w Cesarstwie Rosyjskim (do 1918 roku) // Odrodzenie Kościoła Katolickiego w byłym ZSRR. – Lublin, 1993; Його ж. Konkordat rosyjski z 3.08.1847 i utworzenie diecezji Tyraspolskiej. – Lublin, 1993.
25. Dzwonkowski R. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917–1939. Martyrologium. – Lublin, 1998; Його ж. Stan badan nad historia Kosciola i zyciem religijnym katolikow obrzadku lacinskiego w ZSRR (1917–1990) // Mniejszosci polskie i polonia w ZSRR / Pod red. H. Kubiaka ta in. – Wroclaw; Warszawa; Krakow, 1992.
26. Карлов Ю. Советская дипломатия и Ватикан в 1917–1924 гг. // Новая и новейшая история. – 1999. – № 1.
27. Задворный В., Юдин А. История Католической Церкви в России. – М., 1995; Юдин А. История католицизма в России // Кровь мучеников есть семя церкви. Сб. ст. / Сост. Д. Парравачини, А. Юдин. – М., 1999.
28. Лиценбергер О.А. Римско-католическая церковь в России: история и правовое положение. – Саратов, 2001.

Summary

Gradual revival of the Ukrainian people religiousness was determined by the interest to the history of different religious organizations activity which exist in Ukraine. Roman-Catholicism occupies the essential place among them. Under the influence of changes in the political life of Ukraine the problem of church activity is very actual in the modern historical science and it has been opened for the greater audience. But it is necessary to remark that the detailed analysis of the scientific condition of development of the characteristic of the Roman-Catholics activity in the south of Ukraine allows to attribute it to the problems of the Ukrainian historical science which is in progress, these researches will essentially deepen our ideas about the history of religious life of Ukraine and religiousness features.

В. С. Гвоздик

ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ У РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1917 – ПОЧАТКУ 1918 рр. (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

Докорінні зміни, що відбулися в Україні на зламі 80–90-х рр. ХХ ст., сприяли виникненню умов для вільного розвитку української історичної науки. З'явилася можливість неупереджено поглянути на раніше заборонені та спотворені теми з історії українського народу, вийти за рамки усталених догм та стереотипів. В першу чергу це стосується подій 1917 – початку 1918 рр., коли внаслідок Української національно-демократичної революції виникла перша у ХХ ст. українська держава.

Слід зазначити, що завдяки наполегливій праці широкого загалу сучасних українських науковців, особливо в останнє десятиріччя, відбулася зміна парадигми у висвітленні та трактуванні основних проблем цієї унікальної в українській державотворчій історії епохи [1].

Протягом багатьох років радянська історіографія розглядала події зазначеного періоду в Україні лише в контексті соціальної революції в Росії. Сьогодні ми говоримо, що Українська революція, в період розвалу імперії, стала унікальним, самодостатнім історичним явищем, на фоні якого йшов процес розбудови нового громадянського суспільства.

Однак увага істориків сьогодні зосереджена переважно на вивченні революційних подій загальнонаціонального масштабу, тоді як регіональні аспекти революції, багаті на різнобічний, часом – унікальний конкретно-історичний матеріал, все ще залишаються недостатньо дослідженими. Насамперед, це стосується революційних подій на Півдні України – в регіоні зі значними етнонаціональними та соціокультурними особливостями.

Ясна річ, що нові концептуальні підходи до вивчення тієї чи іншої історичної проблеми, вимагають не лише переосмислення уже відомих науці фактів, але й спонукають науковців до творчого пошуку нових джерел, які несуть в собі в значній мірі інше інформаційне наповнення [2].